

ԲԱՆԲԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

ISSN 1829-054X

Matenadaran
Mesrop Mashtots Institute of Ancient Manuscripts
and “Friends of the Matenadaran” Benevolent Fund express their
gratitude to “JTI ARMENIA” CJSC
for sponsoring the publication of this volume

Մատենադարան
Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտը և
«Մատենադարանի բարեկամներ» բարեգործական հիմնադրամը
երախտագիտություն են հայտնում «ՋԵՅ ԹԻ ԱՅ ԱՐՄԵՆԻԱ» ՓԲԸ-ին
սույն հատորի հրատարակությանն աջակցելու համար

MATENADARAN
MESROP MASHTOTS INSTITUTE OF ANCIENT MANUSCRIPTS

BULLETIN OF MATENADARAN
36

Yerevan – 2023

МАТЕНАДАРАН
ИНСТИТУТ ДРЕВНИХ РУКОПИСЕЙ ИМЕНИ МЕСРОПА МАШТОЦА

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА
36

Ереван – 2023

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ
ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑԻ ԱՆՎԱՆ ՀԻՆ ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ԲԱՆԲԵՐ
ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ**

36

*Տպագրվում է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան
Մատենադարանի գիտական խորհրդի որոշմամբ*

*Խմբագրական խորհուրդ՝ Գոհար Մուրադյան (գլխավոր խմբագիր), Վահան Տեր-
Ղևոնդյան, Կարեն Մաթևոսյան, Օլգա Վարդազարյան, Վահե Թորոսյան, Թեո վան
Լինտ, Արմեն Մովսիսյան, Արտաշես Շահնազարյան, Գուրգեն Գասպարյան,
Արուսյակ Թամրազյան, Հայկ Համբարձումյան:*

*«Բանբեր Մատենադարանի» 36, Մեսրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի
ին-տ. Երևան, 2023, 304 էջ:*

HASMIK IRITSYAN*

DOI:0.57155/XWUD4706

A NEWLY DISCOVERED WORK OF NERSĒS SHNORHALI IN MS M3839

Key words: Nersēs Shnorhali, catholicos, author, manuscript, sermon, St. Petersburg, collection, Matenadaran.

This article introduces a work by Nersēs Shnorhali recently discovered in Ms M3839. In the course of cataloging and studying manuscripts, scholars sometimes have the opportunity of identifying the author, the date, the school of illumination and other details concerning a given manuscript. Moreover, the comparison with other sources, with the information recorded in earlier descriptions, as well as with other handwritten and printed sources often rewards us with newly discovered texts. Their existence not only sheds new light on the comprehensive study of the works of a given author, but also helps to complete a more vivid picture of the period he lived in. Such work is time-consuming and often does not lead to final conclusions.

In the course of a routine manuscript description a previously unknown short text was discovered in Ms M3839, fol. 14r-v, entitled: “Sermon by Nersēs, the Armenian Catholicos, Concerning the Second Advent of Christ” («Տեառն ներսեսի՝ Հայոց կաթողիկոսի սասցե[սլ] Ի հանդերձեալ գալուստն Քրիստոսի», Picture 1-2). The manuscript is a *Miscellany*, copied in the 14th century.¹ It contains various translated and original works: homilies,

* Mesrop Mashtots Matenadaran, researcher, codycologist, hiritsyan@gmail.com, submission date: November 1, 2023, revision date: December 12, 2023.

¹ Scribe: Step‘annos, commissioner: Ter Margar (Priest Margar), number of pages: 162, number of fascicules: 15, by 12 folios each (fasc. 1 has 11 fols, fasc. 6 is missing, fasc. 15 has 7 fols.), material: paper, size: 17,5×12,5 cm, size of writing: one column (13×9,5 cm), type of writing: *bolorgir*, number of lines: 23, binding: board covered by dark brown stamped leather, lining: paper (part of an old printed book: «Պարզաբանութիւն հոգեմտագ սաղմոսացն Դարի մար-

sermons, panegyrics, and admonitions by the following authors: Ephrem the Syrian, John Chrysostom, Epiphanius of Cyprus, Vardan Ayegeks‘i, Grigor Vkasasēr, Yakob of Serugh, Yovhannēs Mandakuni, Yovhannēs Kozeṙn, Agat‘on and others. Amongst these texts appeared the aforementioned passage, a mere 1,5 pages in length. The task at hand was to identify the author of this text: is it Shnorhali, Lambronats‘i, Nersēs G. Tayets‘i or some other Nersēs? It was necessary to do this by a proper examination, searching for the same text elsewhere, with the full name of the author in the title. Another alternative was identifying the author through stylistic analysis, but the result would be more doubtful, since theological works are stylistically quite similar to each other, and only a profound knowledge about theological matters could help. So we chose the first option: finding any evidence of this text in other sources, which would help identifying its author. We had the name Nersēs, the information that he was catholicos, and the title of the work: “Sermon Concerning the Second Advent of Christ.” If we were inclined to decide in favor of Shnorhali without any other supporting evidence, our decision would be rather intuitive.² The possible candidates were Nersēs Shnorhali, Nersēs Lambronats‘i, Nersēs A. the Great, Nersēs B. Bagrevandts‘i, Nersēs G. Tayets‘i or another person named Nersēs. The mention of some Catholicos Nersēs in the title could potentially be crucial in choosing between Nersēs Shnorhali (12th century), Nersēs G. Tayets‘i (7th century) or another author mentioned above, but scribes used to attribute the same text to different authors, or to add titles not related to them. For example, a scribe could copy several texts of John Chrysostom, only the first title containing his name («Յովհաննու Ոսկեբերանի ասացեալ...» – “Said by John

գարլիմ» – “Commentary on the Psalms of Prophet David,” Venice, 1687, pp. 251 and 253). See *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի (Brief Catalogue of Armenian Manuscripts of the Mashtots Matenadaran)*, volume 1, compiled by **O. Yeganyan, A. Zeytunyan, P. Antabyan**, introduction by **O. Yeganyan**, edited by **L. Khachikyan, A. Mnatsakanyan**, Yerevan, 1965, p. 1094 (hereafter: *Brief Manuscript Catalogue*). Additional details on M3839 are still unpublished.

² We tried to find the text in various publications of Nersēs Shnorhali’s writings, as well as in studies about him, e.g. **Gh. Alishan**, *Շնորհալի եւ պարագայ իւր (Shnorhali and the Circumstances Related to Him)*, Venice, 1873, and others, but none were discovered.

Chrysostom”), whereas the headings of the following entries read «Նորին ասացեալ...» (“Said by the same [author]...”), that is “by John Chrysostom.” Later, a scribe compiling a *Miscellany* or a *Book of sermons* (Քարոզգիրք), could copy some units from different manuscripts, so he could copy e.g. a text of Ephrem the Syrian entitled «Եփրեմի խորին Ասորոյ ասացեալ...» (“Said by Ephrem the Syrian...”), then, a text by John Chrysostom from another manuscript, entitled «Նորին ասացեալ...» (“Said by the same [author]”), without mentioning the name of John Chrysostom. Consequently, a text by Chrysostom entitled «Նորին ասացեալ...» copied immediately after a text by Ephrem the Syrian, could be attributed to the latter. So, one cannot exclude that the author of our text is Nersēs Lambronats‘i only on the grounds of the title “catholicos” in the manuscript; it is well-known, that although Nersēs Lambronats‘i had never been catholicos,³ some of his works appear in manuscripts with the designation «Տեառն ներսեսի՝ Հայոց կաթողիկոսի ասացեալ» (“Said by Nersēs, the Armenian Catholicos”).⁴

This text is attributed to Nersēs I the Great (4th century) in the *Brief Manuscript Catalogue*.⁵ However, the authorship of Nersēs I the Great cannot

³ Five Armenian catholicoi bore the name Nersēs: **Nersēs A. Great** (4th century), **Nersēs B. Bagrevandts‘i** (6th century), **Nersēs G. Tayets‘i** (7th century), **Nersēs D. Klayets‘i-Shnorhali** (12th century), **Nersēs E. Ashtarakets‘i** (19th century). Naturally Nersēs E. Ashtarakets‘i cannot be the author of the work preserved in a 14th c. manuscript.

⁴ Ms M 1712, fol. 240r «Տեառն ներսեսի՝ Հայոց կաթողիկոսի (= ներսիսի կամբրոնացոյ) Մեկնութիւն տերունական աղափից, զոր աղափէն ժողովուրդին» (“Commentary on the Lord’s Prayer, that People Pray, by Nersēs, the Armenian Catholicos [= Nersēs Lambronats‘i]”): see *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի* (*General Catalogue of Armenian Manuscripts of the Mashtots Matenadaran*), volume 5, compiled by **O. Yeganyan**, edited by **H. Keosyan**, **A. Ghazarosyan**, **Priest Sh. Hayrapetyan**, indexes by **V. Devrikyan**, Yerevan, 2009, p. 949. The same title also is in Ms M 4246, fol. 135r. It is the work by Nersēs Lambronats‘i: *Սրբոյն ներսեսի կամբրոնացոյ՝ Տարսոնի եպիսկոպոսի խորհրդածութիւնք ի կարգս եկեղեցոյ եւ մեկնութիւն խորհրդոյ պատարագին* (*Thoughts on Order of the Church and Explication of the Meaning of the Mass by St. Nersēs Lambronats‘i, Catholicos of Tarsus.*), (Writings of Predecessors, **Nersēs Lambronats‘i**), Venice, 1847, pp. 451-465.

⁵ *Brief Manuscript Catalogue*, volume 1, p. 1094. Quite probably the authors meant Nersēs I the Great (4th century). We checked the initial description, from where it was published. There too Nersēs the Great is mentioned, fols. 14r-v: «Ներսեսի Մեծի ասացեալ ի հանդերձեալ զալուսան Քրիստոսի» (“Sermon by Nersēs the Great, Concerning the Second Advent of

be verified. The text does not appear in printed catalogues nor in unpublished descriptions of manuscripts of the Matenadaran collection, even without the author's appellation, leaving only the page and a half of text in MS M3839. Although some folios of the manuscript are missing, this does not concern the text in question, which is complete: 14r-v «Տեառն ներսեսի՝ Հայոց կաթողիկոսի ասացել[ալ] ի հանդերձեալ գալուստն Քրիստոսի – Մերձեցաւ ժամանակն, յորում լինելոց է կատարած աշխարհի՝ և քննութիւն, և հատուցումն իրաքանչիւր գործոց... զըրկեալն ի դասակցութենէ արքոցն և անկանել յերեսացն Աստուծոյ» (“Sermon by Nersēs, the Armenian Catholicos, Concerning the Second Advent of Christ. – The time is approaching, when there will be the end of the world, and the examination and restitution for all our deeds... deprived of the class of saints and to be away from God”).⁶ If the text were interrupted because of missing folios, it would be possible to think that the original text is longer, and thus could be found elsewhere. As for the content, it is theological in nature. The initial assumption was that the text is an excerpt (ֆաղուածոյ) from a voluminous work by a catholicos named Nersēs; it did not seem probable that the short text in question is a complete work. It was not excluded from consideration that the text could be an introduction to a longer address. As mentioned above, the main reason for this assumption was the size of the text: one and a half pages in a small manuscript (folio size: 17,5×12,5 cm, size of writing: one column (13×9,5 cm), script: *bolorgir*, number of lines: 23); the *bolorgir* script is not as dense as the *notrgir* script is.

Christ”), although the word «Մեծ» (“the Great”) is absent from the title in the manuscript. This manuscript is also mentioned among others as belonging to Nersēs the Great in the index of names; see *Brief Manuscript Catalogue*, volume 1, pp. 1582-1583.

⁶ The text ends here, and it is immediately (on fol. 14v) followed by another text: «Երանելոյն Յակովբայ՝ Սրնոյ եպիսկոպոսի ասացեալ ներբողեան ի Ծնունդն Քրիստոսի՝ Աստուծոյ մերոյ» (“Panegyric by Blessed Yakob, Catholicos of Serugh, Concerning the Nativity of Christ Our God”).

գործ արկուք, և շահեացուք զվարդի որսալ
 այլևի իսի ժաբատու ընտել որ ուսանալն այլ
 ծուար կրկնել այլովքն հարկերն: Եւ զայն ք
 ինքն զանեւումս սք հոյան անուծին բարեխօս
 ուսելով առքն: զի ուղղեպէ պարծա ձեռ
 թնտանայրն խաղող ըն, և զհասարակ երոյ
 անձինս փրկեպէ յաշխարհի ջարել: որպ զի
 անեւեպունս հոյուսակ հօտեյ արծաւաւոր
 լիտել արքայու ըն իքն յս: և ինքեւեպ անեւ
 զան ինքարանելոր լիճակս: ի հոգոյ յարքայ
 առաջնորդեալք և անու հօր անեւակալք: որ
 բուն իսարք և զարու ըն յանեւաւումս անեւ:

Երձեպս Լուսնեակն յորում լիտելոյն
 և անարած աշխարհի, և քննու ըն և հասուն
 զունս ինքարանելոր գործոյ և արծաւն Ե
 հոյուս ան ուսելք: զի արքեպոսք իքն ո
 կու ընեւեկն որգայույնի իսի որդուսն ան
 հասունու ըն: քանի յոյն ողբոյ և արքաւ
 առաջ արծաւն իսար վարկաւե ինք զայնոյն
 սի անձն որ յայնքան անպատու ը պար
 զի այն յաղագս ինքն վայելոյ կեանայն:

Pic. 1. MS M3839, 14r

Լապարզելի յեղանակս հեռու ընդ զիսկիսի ք
 յայն արիս բարեաց պարզեացն խոստանայցոյն :
 Կարծեմ թէ կոչ բարս մե՛ բարեակազմայ կա
 ռիցի յստորիմա կայոցսցեալ զբնուծե
 յայն արիս երանու ընդ. եւ զիսկ անտե՛ք երե
 բարեակազմ. ուր թէ կամ իսկ արե բար Ե
 կերպարեալք կընայ արարածք իմաստ և
 բարեի ընդունելիս. Եւ իմացն արի ողորմ
 ալ խարանայ ողբայիս յարարս ի ստե՛ծիս
 սեղան ուրի. ուր հարկեալ ծեախ զբնուծ յայն
 արիս ստե՛ծաւ բարեացն, զի զի բարեակազմ
 զի զիսկ կարեալք բարեիս արարեալք զայն
 կերպար. Չի ար ակն ոչ երեւե կունելիս ոչ ը
 մա կ'իսկիս ինչ ոչ ստե՛ծաւ զայն արար
 անտե՛ք մե՛ արարարցն : Չի թէ հոյ զե՛ն
 արիս ակն ոչ ունեալք, կ'ունեալեալս յարարե
 ռիս ընդունուանայի ոչիս արարարցեալ .
 բարեակազմիս արարարե՛ ունե զբնուծայն
 ինչունակցո թերե՛ արարցն, կ'ունեալե՛ եր
 յիսկեացն ուր : Երանելոյս յարարարցն, արիս ե
 արիս արարարցն ինչունակցո բարեիս արար :
 Կարեալքի ծանուցոք արարարցն, կ'արա
 յարիս Բարարցն ինչունակցո արարարցն

Pic. 2. MS M3839, 14v

Another basis for supposing that the text is a part of another text is its incipit, as it is in our manuscript, was of no help. Finally the same text was found in a manuscript of the Saint-Petersburg collection,⁷ Miscellany,⁸ 14th century, commissioner: Priest R̥stakēs/Aristakēs,⁹ number of pages: 274, material: paper, size: 21,5×14 cm, form of writing: one column, script: *bolorgir*, number of lines: 20, cover: dark brown stamped leather, core: board, lining: paper.¹⁰ The text in this manuscript matches the incipit of our text: «Մերձեցաւ ժամանակն, յորում լինելոց է կատարած աշխարհի՛ և քննութիւն, և հատուցումն իւրաքանչիւր գործոց...» (“The time is approaching, when there will be the end of the world, and examination and restitution for all our deeds...”), but, what is more important, its title contains not only the name Nersēs, but also his epithet Shnorhali: “Sermon by Armenian Catholicos Nersēs Klayets’i, Concerning the Second Advent of Christ” – «Տեառն ներսէ-սի Կլայեցոյ՝ Հայոց կաթողիկոս[ի] ասացեալ Ի հանդերձեալ գալուստն Քրիստոսի» (SABO B 11, 154r).¹¹

⁷ K. Yuzbashyan, *Армянские рукописи в петербургских собраниях (Православный Палестинский сборник, вып. 41 [104])* (“The Armenian Manuscripts in the Collections of St. Petersburg”, *Orthodox Palestinian Anthology*), St. Petersburg, 2005, p. 124 (№ 249, SABO B 11, Miscellany, pp. 122-125). The manuscript is in the collection of Armenian manuscripts of the Institute of Oriental Manuscripts of the Russian Academy of Sciences, in the Saint-Petersburg’s branch: hereafter with abbreviation: SABO B 11.

⁸ The manuscript was mentioned as a *Book of sermons* in the later colophons written in *bolorgir* and *notrgir* scripts: see *ibid.*, fol. 258r (the same title also is on fol. 1r in *shghagir* script).

⁹ Both versions of the name are present in the manuscript: see *ibid.*, fol. 21r and fol. 40r.

¹⁰ The manuscript has no information concerning the scribe; the scribal colophons are anonymous, and they all contain self-deprecating language. Some additional details are mentioned: it was restored by a certain Simavon in 1631 (see fol. 258r); a later owner (who owned it in 1773) was called Tēr Arak’el (Priest Arak’el), see fols. 95v, 188v, 192v, 258r, 273v. The initial folios of the manuscript contain the description of its content by K. Kostanyants’.

¹¹ When attributing any text to an author there can be some conventions. The same texts bearing the names and epithets of different authors in their titles also occur in manuscript sources. Thus, it is not being excluded from consideration, that scribes could have confused the names of Nersēs Shnorhali and Nersēs Lambronats’i (since both of them were active during the same period: the 12th century). Nevertheless, our study has led us to the conclusion that, in all likelihood, the author of this work is Nersēs Shnorhali. It is stylistically akin to his works, as it is lucid, while, at the same time, deals with sophisticated issues.

The text itself is much longer, covering about 44 pages (22 folios): 154r-175v in the manuscript which is approximately of the same size as M3839, and its *bolorgir* script has the same density (folio size: 21,5×14 cm, size of writing: one column (about 17×10,5 cm), number of lines: 20). The comparison revealed that the text in M3839 is not an excerpt from another text, but it is almost identical with the initial part of the text in SABO B 11, containing some different readings, omissions of some sentences, additions, etc.

In the course of copying and studying the text from SABO B 11, one more obstacle presented itself: after 6 folios, on fol. 159v the text is interrupted,¹² and between pages 159v and 160r there seemed to be some missing folios. The most obvious indication to this is the fascicule number in the lower margin on page 159v, which means the end of a fascicule (159v: “Պ” = 14th fascicule: see note 16 here), whereas there is no fascicule number on the opposite page, as it usually happens. Moreover, since the manuscript is a *Miscellany*, the basic presumption was, that only those 6 folios belong to Nersēs Shnorhali. The missing folios could contain the title of another text, and the following pages, starting with 160r, the continuation of another text and its explicit. This was impossible to prove, since we had no text for comparison, thus just these 6 folios could be attributed to Nersēs Shnorhali. Nevertheless, five more folios of the text by Nersēs Shnorhali, had been obtained. The numbering of units by the scribe was of help here. The text of Nersēs Shnorhali is placed under the number 16, while the next unit coming after the missing folios is the 17th, consequently all the folios before the 17th unit belong to Nersēs Shnorhali. Nevertheless, the fact that there were missing folios in one place led us to presume that there could be other missing folios, as the next fascicule is also incomplete. However, the text itself reads smoothly and does not seem incomplete. Counting the fascicule folios was also of help. In SABO B 11, the fascicule numbered “Պ” (= 14th fascicule) is regular: it contains 12 folios (fols. 148-159), while the next fascicule

¹² This is not recorded in the catalogue: **K. Yuzbashyan**, *Армянские рукописи в петербургских собраниях (The Armenian Manuscripts in the Collections of St. Petersburg)*, p. 124.

numbered “Կ” (= 15th fascicule) contains 15 folios with distribution 7+8 (fols. 160-174). In all likelihood, there was only one missing folio from the incomplete part of the text.¹³ Thus, it is possible to say with certainty that the text from the folios which follow also belongs to Nersēs Shnorhali. Accordingly, the text under examination in SABO B 11 occupies folios 154r-159v + 1 missing folio + 160r-175v. We also tried to count the fascicule folios of the aforementioned manuscript,¹⁴ which was quite a difficult task, as only the digital copies were on hand,¹⁵ expecting to find the missing folio placed elsewhere, but nothing was found.¹⁶ So we have Nersēs Shnorhali’s work,

¹³ The majority of Armenian manuscripts (about 80 percent) consist of regular fascicules containing 12 (6+6) folios; this does not depend on the content and the date of manuscript. Parallel to regular fascicules, there also exist fascicules with different numbers of folios, which also distribute into pairs: 7+7, 8+8 etc. In some cases the number of folios in the fascicule is odd, although containing a complete text, as a result of a mistake by the scribe in the course of copying the text: he could have noticed his mistake, then cut off one of the pair of folios, in order to get rid of the incorrect text, and then copied the correct version of the same text onto the next folio. In later manuscripts, these irregularities appear with greater frequency. By the 18-19th centuries almost no manuscripts have fascicules with a regular number of folios. In SABO B 11 the fascicule numbered “Պ” (= 14th) is regular; it consists of 6+6 folios. The fascicule number usually mentioned on its folios 1r and 12v, is present here on fols. 148r and 159v; this means that fascicule “Պ” (= 14) is complete. The first folio of fascicule “Կ” (= 15), which would bear the fascicule number and immediately follow fascicule “Պ” (= 14), is missing from the manuscript. As to the quantity of missing folios, we must bear in mind that each fascicule has a seam in the middle, and if the number of folios following is 8, the number preceding it must be 8 too.

¹⁴ There is no point FASCICULE in the template of manuscript description in Yuzbashyan’s catalogue (**K. Yuzbashyan**, *Армянские рукописи в петербургских собраниях* (“*The Armenian Manuscripts in the Collections of St. Petersburg*”), p. 124), so it does not contain information on the fascicule folio numbers.

¹⁵ The digital copies were made from the microfilm № 233 in the collection of St. Petersburg’s (Leningrad’s, according to the catalogue) manuscript microfilms kept in the Matenadaran.

¹⁶ The fascicules are numbered in SABO B 11 according simply to the sequence of letters in the Armenian alphabet. So Ճ (10th) is followed by Ի, which means 11th (and not 20th, while regularly ՃԱ is 11th), etc. The fascicules with irregular number of folios in SABO B 11 are: fasc. 1 – 9 folios, fasc. 3, 5, 6, 7, 9, 22, 23 – 11 folios, fasc. 15 – 15 folios, fasc. 24 – 2 folios; it also contains one single folio (fol. 258) and two joint folios (fol. 272-273). The first fascicule contains one unnumbered folio preceding its folios 1-8, so the total number of folios of the SABO B 11 manuscript is 273+1. Some fascicules are irregular, as we have seen above, and some

“Sermon by Nersēs Klayets‘i, the Armenian Catholicos, Concerning the Second Advent of Christ”, albeit incomplete.¹⁷

The text, most likely, is a sermon, the main goal of which is leading the reader or the audience to live one’s worldly life worthy of a Christian, expecting to enjoy the blessings to be given by the Lord in the next life. We must add, that in the later colophons in SABO B 11, both the restorer of the manuscript and the later owner identify the manuscript as *Book of sermons*.

As for the relative dating of the manuscripts M3839 and SABO B 11, one which determines which version is closer to Nersēs Shnorhali’s original text, it was ascertained that SABO B 11 is of greater antiquity. This was confirmed by several different readings. For instance, instead of «գարշելի մեղացն» (“of heinous sins”) in M3839, SABO B 11 reads «հարշել ի մեղացն» (“remove (lit. drag) from sins”). The reading «գարշելի մեղացն» arose from «հարշել ի մեղացն» and is a likely instance of scribal error. The expression «գարշելի մեղացն» is mostly found in texts from a later, Middle Armenian period, whereas «հարշել ի մեղացն» both lexically and syntactically is more regular Classical Armenian (Grabar). The passage «Զի՛ «Զոր ակն ո՛չ ետես, եւ ոմկն ո՛չ լսա», եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ՝ զայն է պատրաստել Աստուած արդարոցն» (“Since ‘what no eye has seen, and no ear has heard’, and has not fallen into the heart of a human, God has prepared that for the just”) in M3839 is missing from SABO B 11, it seems a later addition by a scribe. Both manuscripts also have some specific orthographic features.

The table below presents some differences between the manuscripts SABO B 11 and M3839, including orthographical features.

folios have been lost (not all of them, since some fascicules with irregular number of folios contain complete texts).

¹⁷ We have tried, without success, to find the text in other manuscript catalogues.

SABO B 11	M3839
<p>1. Մերձեցաւ ժամանակն, յորում լինելոց է ի կատարածի աշխարհի...</p> <p>2. ...եւ քարշել ի մեղաց հեշտութեան՝ վրիպիցի յայնպիսի բարեաց պարգեւացն խոստացելոցն:</p> <p>3. Կարծեմ թե՛ ոչ բան ամենայն բանականաց կարիցէ յանդիման կացուցանել ըզրկումն յայնպիսի երանութեանցն:</p> <p>4. ... անբան կենդանիք եւ անշունչք արարածք իմաստս բանի ընդունէին:</p> <p>5. Զի՛ «Որ ական ո՛չ ետես, եւ ունկն ո՛չ լուաւ»:</p> <p>6. ... եւ տանջանք յաւիտենից ընդ սատանայի ոչ էր սպառնացեալ...</p> <p>7. ... զրկեալն ի դասակցութենէ սրբոցն եւ անկանիլն յերեսաց Աստուծոյ...</p>	<p>1. Մերձեցաւ ժամանակն, յորում լինելոց է կատարած աշխարհի...</p> <p>2. ... և գարշելի մեղացն հեշտութեան՝ վրիպիցի ի յայնպիսի բարեաց պարգեւացն խոստացելոց:</p> <p>3. Կարծեմ թէ՛ և ոչ բան ամենայն բանականաց կարիցէ յանդիման կացուցանել զրկումն յայնպիսի երանութեան:</p> <p>4. ... անբան կենդանիք և շունչ¹⁸ արարածք իմաստս բանի ընդունէին:</p> <p>5. Զի՛ «Զոր ական ո՛չ ետես, և ունկն ո՛չ լաւ», և ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ՝ զայն է պատրաստել Աստուած արդարոցն:</p> <p>6. ... և տանջեալն յաւիտենից ընդ սատանայի ոչ էր սպառնացեալ...</p> <p>7. ... զրկեալն ի դասակցութենէ սրբոցն և անկանել յերեսացն Աստուծոյ:</p>

¹⁸ Անշունչ (“inanimate”) in the other manuscript is apparently a better reading, while շունչ (արարածք) is corrupt, since it is an adjective, the attribute of “beings” (արարածք), and շունչ (“breath”) is a noun which cannot act as an attribute.

The above differences make it possible to conclude that although both manuscripts are dated to the same period, 14th century,¹⁹ the text included in SABO B 11 is representative of that from an earlier period, and thus closer to the original. This means that Nersēs Shnorhali’s text was copied in manuscripts M3839 and SABO B 11 from different archetypes, and more mistakes were accumulated in the manuscript tradition to which M3839 belongs.²⁰

So, Nersēs Shnorhali’s significant literary legacy is enriched by one more work, with his epithet in the title of that work.²¹

It is not excluded that over time a complete version of this text will appear among those Matenadaran manuscripts which have not yet been cataloged or those lacking a detailed description, as well as in other collections of Armenian manuscripts throughout the world.

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՅՅԱՆ

**ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼՈՒԻ ՆՈՐԱՀԱՅՑ ԲՆԱԳԻՐԸ
ՄՄ 3839 ՁԵՌԱԳՐՈՒՄ**

Բանալի բառեր՝ Ներսես Շնորհալի, կաթողիկոս, հեղինակ, ձեռագիր, քարոզ, Ս. Պետերբուրգ, հավաքածու, Մատենադարան:

Սույն հոդվածի նյութը ներսես Շնորհալու նորահայտ բնագիրն է, որ վերջին շրջանում առիթ ենք ունեցել պարզելու ՄՄ 3839 ձեռագրում: Նշված ձեռագրի՝ 14աբ էջերին առկա է փոքրածավալ՝ մեկ ու կես էջանոց նյութ, որն ունի հետևյալ

¹⁹ The colophons written by the scribes of both manuscripts are undated, and both are supposedly dated to the 14th century.

²⁰ This does not mean that this archetype was the autograph of Nersēs Shnorhali.

²¹ Parallel to my work of describing Ms M3839 for the future volume of the catalogue, volume 22 of the series *Classical Armenian Authors (Մատենագիրք հայոց)* containing Nersēs Shnorhali’s prose works was being prepared for publication, and the text in question found its place in this volume. See the complete text and more details concerning textological issues in *Classical Armenian Authors (Մատենագիրք հայոց)*, vol. 22, 12th Century: *Nersēs Shnorhali*, book 2, Yerevan, 2022, pp. 671-685 (the version of SABO B 11 is the main text, while the text of M3839 is presented separately as a variant).

խորագիրը «Տեառն Ներսեսի՝ Հայոց կաթաղիկոսի ասացե[ալ] Ի հանդերձեալ գալուստն Քրիստոսի»: Մեր խնդիրն էր պարզել այդ նյութի հեղինակի՝ Շնորհալի, Լամբրոնացի, Ներսես Գ. Տայեցի կամ Ներսես անունով որևէ այլ անձի վերագրման հարցը:

Որոշ ուսումնասիրություններից հետո այս նյութը նույնությամբ և ավելի ընդարձակ շարունակությամբ վկայված գտանք մեկ այլ՝ Պետերբուրգի ձեռագրական հավաքածուների կազմում գտնվող մի ձեռագրում (SABO B 11), որտեղ վերնագրում կար նաև Ներսես Շնորհալու անունը և մականունը:

Բնագրային որոշ առանձնահատկություններ հաշվի առնելով՝ կարող ենք եզրակացնել, որ չնայած և՛ ՄՄ 3839 ձեռագիրը, և՛ SABO B 11 ձեռագիրը թվագրվում են նույն՝ ԺԳ. դարով, այնուամենայնիվ, կարծում ենք, որ ժամանակագրորեն ավելի վաղը SABO B 11 ձեռագրում ընդգրկված նյութն է (Ներսես Շնորհալու ձեռքով գրված բնագրին ժամանակային առումով ավելի մոտ):

АСМИК ИРИЦЯН

**НОВОНАЙДЕННЫЙ ТЕКСТ НЕРСЕСА ШНОРАЛИ
В РУКОПИСИ № 3839 ИЗ СОБРАНИЯ МАТЕНАДАРАНА**

Ключевые слова: Нерсес Шнорали, католикос, автор, рукопись, проповедь, Санкт-Петербург, коллекция, Матенадаран.

Предметом рассмотрения настоящей статьи является новонайденный текст Нерсеса Шнорали в рукописи № 3839 из собрания рукописей Матенадарана. На листе 14r-v отмеченной рукописи присутствует небольшой текст – примерно полторы страницы, озаглавленный «Слово Святейшего Нерсеса, Каталикоса Всех Армян, о втором пришествии Христа». Нашей задачей было выяснить, кому из Нерсесов – Шнорали, Ламбронаци, Нерсесу III Тайеци или другой личности принадлежит авторство данного текста.

После некоторых изысканий в точности такой же текст, но с более развернутым продолжением, был обнаружен нами в другой рукописи – в собрании Санкт-Петербурга (SABO B 11), где в заглавии упомянуты не только имя, но и эпитет Нерсеса Шнорали.

Принимая во внимание некоторые особенности данных текстов, можем заключить, что, несмотря на то, что и рукопись М3839, и рукопись из Санкт-Петербурга датируются тем же XIV веком, тем не менее более ранним является текст второй рукописи.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԵՆ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆ

Գլաձորի համալսարանի ուսուցիչները և սաները..... 5

ՀՐԱՆՏ ՕՀԱՆՅԱՆ

Դավիթ-Դանիելյան պալաթարը և Լազարյանները..... 34

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՅԱՆԵ ԹԵՐԶՅԱՆ

Գևորգ Կաղի ժամանակաշրջանի ճշգրտման փորձ..... 54

ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԿԱՐԻՆԵ ՄՈՍԻԿՅԱՆ

«Խառնվածք» հասկացություն միջնադարյան ընկալումները..... 61

«ՆԵՐՍԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ՝ ԲԱԶՄԱՇՆՈՐՀ ՀԱՅՐԱՊԵՏԸ» ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻՑ (2023 թ. հունիսի 21-23)

ԶԱՔԱՐԻԱ Ծ. ՎՐԴ. ԲԱՂՈՒՄՅԱՆ

Հայոց եկեղեցու անդամագրությունն ըստ
«Արևորդիների դարձի մասին» Ս. Ներսես Շնորհալու թղթի..... 83

ԷՌԵԱ ՄԱՆԵԱ ՇԻՐԻՆՅԱՆ

Ներսես Դ Կլայեցի կաթողիկոսի «Շնորհալի»
պատվանվան մասին..... 97

ՎԱՆՈ ԵՂԻԱԶԱՐՅԱՆ

Ներսես Շնորհալին խրատական բանաստեղծության հիմնադիր..... 116

ԼԱԼԻԿ ԽԱԶՍՏՐՅԱՆ

Պատկերավոր համեմատությունների ձևակազմական
կաղապարները Ներսես Շնորհալու «Ողբ եղեսիոյ» պոեմում..... 127

ԼՈՒՍԻՆԵ ՍԱՀԱԿՅԱՆ

Ներսես Շնորհալի և Կոմիտաս վարդապետ..... 139

ՄՀԵՐ ՆԱՎՈՅԱՆ

Հայկական վերածննդի երաժշտաբանաստեղծական արվեստի որոշ
բնութագրիչներ՝ Ս. Ներսես Շնորհալու ժառանգության մեջ..... 156

ՀԱՍՄԻԿ ԻՐԻՑՅԱՆ

Ներսես Շնորհալու նորահայտ բնագիրը ՄՄ 3839 ձեռագրում (անգլ.)..... 166

ՄԱՏԵՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՅԵԳԵՀՆԱՍԻՄ ՖԱԹԵՄԻ, ՀԱՅԿԱԶ ԳԵՎՈՐԳՅԱՆ

*Մատենադարանի այլալեզու ֆոնդի
չորս միավորի նկարագրություն (անգլ.)*..... 179

ՍԱԹԵՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Երկու հնատիպ հմայիլների ուսումնասիրության հետքերով..... 195

ՀՐԱՊԱՐԱԿՈՒՄՆԵՐ

ԷՍԹԵՐ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

*Գրիգոր Լուսավորչին վերագրվող տեսիլ-հարցումը
(համեմատական բնագիր)*..... 212

ԱՐԵՎԻԿ ԱՐԱԲՅԱՆ

*Առաքել Սյունեցու «Ղազարու յարութեան» և
«Մեծատան եւ Ղազարու» անտիպ տաղերը*..... 251

ԳՐԱԵՈՍՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՐՈՒՍՅԱԿ ԹԱՄՐԱԶՅԱՆ

*Զաֆարիա Ծայրագոյն վարդապետ Բաղումեան,
Կիրակոս Երզնկացու՝ Սուրբ Եւագր Պոնտացու երկերի լուծմունքները,
խմբագիր՝ Գ. Տէր-Վարդանեան, Երևան, Մատենադարան, 2022*..... 260

ԱՐՄԻՆԵ ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ

*Les Arts Libéraux et les Sciences dans l' Arménie
Ancienne et Médiévale («Ազատ արվեստները և գիտությունները
հին և միջնադարյան Հայաստանում»), sous la direction
de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022*..... 270

ԲԱՆԱՎԵՃ

ԱՐՍԵՆ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

*Դարձյալ հին Երևանի աշտարակի և
Երկուերեսնի եկեղեցու պարզաբանման շուրջ*..... 280

*Բանբեր Մատենադարանի հանդեսի հոդվածների ձևավորմանը
վերաբերող պահանջներ*..... 296

CONTENTS

HISTORY

KAREN MATEVOSIAN

The Teachers and Students of Gladzor University.....5

HRANT OHANYAN

The Role of the Lazaryans in the Davit-Daniel Conflict.....34

PHILOLOGY

GAYANE TERZIAN

An Attempt at Dating the Life of Gevorg Kagh.....54

NATURAL SCIENCES

KARINE MOSIKYAN

Medieval Conceptions of Temperament.....61

PROCEEDINGS OF THE 6TH INTERNATIONAL CONFERENCE “NERSĒS SHNORHALI THE GRACIOUS PATRIARCH” (June 21-23, 2023)

PROTO-ARCHIMANDRITE ZACHARIA BAGHUMYAN

Membership in the Armenian Church According to St. Nersēs
Gracious' Letter “On The Conversion of the Sons of the Sun”.....83

ERNA MANEA SHIRINIAN

About the Title “Graceful” of Catholicos
Nersēs IV Klayets'i.....97

VANO EGHIAZARYAN

Nersēs Shnorhali as the Founder of the Genre
of Didactic Poetry.....116

LALIK KHACHATRYAN

Formal Models of Figurative Comparisons
in the Poem “Elegy on the Capture of Edessa”
by Nersēs Shnorhali.....127

LUSINE SAHAKYAN

Nersēs Shnorhali And Komitas Vardapet.....139

MHER NAVOYAN

Some Characteristics of the Musical and Poetic Art
of the Armenian Renaissance in the Heritage
of St. Nerses Shnorhali 156

HASMIK IRITSYAN

A Newly Discovered Work of Nersēs Shnorhali
in Ms M3839 166

BIBLIOGRAPHY**SAYEDEHNASIM FATEMI, HAYKAZ GEVORGYAN**

Description of Four Units of Matenadaran's Foreign Language Fund 179

SATENIK GRIGORYAN

On Two 18th C. Scroll Amulets 195

PUBLICATIONS**ESTER PETROSYAN**

The Revelation Attributed to Gregory the Illuminator 212

AREVIK ARABYAN

Arak‘el Siwnets‘i and his Unpublished Verses
“The Resurrection of Lazarus” and “The Rich Man and Lazarus” 251

BOOK REVIEWS**ARUSYAK TAMRAZYAN**

Proto-Archimandrite Zacharia Baghumyan, *Kirakos Erznkais‘i’s
Commentaries on Saint Evagrius Ponticus’ Works*, Yerevan, 2022 260

ARMINE MELKONYAN

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l’Arménie Ancienne et Médiévale,
Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022 270

DISCUSSION**ARSEN HARUTYUNYAN**

Once More on the Interpretation of Old Yerevan’s Tower
and Church Yerkueresni (St. Paul and Peter) 280

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

КАРЕН МАТЕВОСЯН

Преподаватели и учащиеся Гладзорского университета 5

ГРАНТ ОГАНЯН

Противостояние Давид-Даниэл и Лазаревы 34

ФИЛОЛОГИЯ

ГАЯНЕ ТЕРЗЯН

Опыт уточнения времени жизни Геворга Кага 54

ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

КАРИНЕ МОСИКЯН

Средневековые представления о темпераменте 61

**ИЗ МАТЕРИАЛОВ 6-ОЙ МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
“БЛАГОДАТНЫЙ ПАТРИАРХ НЕРСЕС ШНОРАЛИ”
(21-23 июня, 2023 г.)**

ПРОТОАРХИМАНДРИТ, ЗАХАРИЯ БАГУМЯН

Принятие в лоно армянской церкви согласно
посланию Св. Нерсеса Благодатного
«Об обращении Сынов Солнца» 83

ЭРНА МАНЕА ШИРИНЯН

О титуле «Шнорали» католикоса
Нерсеса IV Клаеци 97

ВАНО ЕГИАЗАРЯН

Нерсес Благодатный – основоположник жанра
поучительных стихотворений 116

ЛАЛИК ХАЧАТРЯН

Формальные модели образных сравнений
в поэме «Элегия на взятие Эдессы» Нерсеса Шнорали 127

ЛУСИНЕ СААКЯН

Нерсес Шнорали и Комитас Архимандрит 139

МГЕР НАВОЯН

Некоторые характеристики музыкально-поэтического искусства армянского Возрождения в наследии Св. Нерсеса Шнорали.....156

АСМИК ИРИЦЯН

Новонайденный текст Нерсеса Шнорали в рукописи № 3839 из собрания Матенадарана.....166

БИБЛИОГРАФИЯ**ФАТЕМИ СЕЙЕДЕХНАСИМ, АЙКАЗ ГЕВОРГЯН**

Описание четырех единиц иноязычного фонда Матенадарана.....179

САТЕНИК ГРИГОРЯН

О двух старопечатных свитках-оберегах XVIII в.195

ПУБЛИКАЦИИ**ЭСТЕР ПЕТРОСЯН**

Откровение, приписываемое Григорию Просветителю.....212

АРЕВИК АРАБЯН

Неизданные стихи “О воскрешении Лазаря” и “О богаче и Лазаре” Аракела Сюнеци.....251

РЕЦЕНЗИИ**АРУСЯК ТАМРАЗЯН**

Протоархимандрит Захария Багумян, *Толкование Киракоса Ерзнкаци на сочинения Евагрия Понтийского*, Ереван, 2022.....260

АРМИНЕ МЕЛКОНЯН

Les Arts Libéraux et les Sciences dans l'Arménie Ancienne et Médiévale, Sous la direction de Valentina Calzolari, Paris: Vrin 2022.....270

ДИСКУССИЯ**АРСЕН АРУТЮНЯН**

Вновь об интерпретации башни и церкви Еркуересни (Св. Павла и Петра) старого Еревана.....280

ԲԱՆԹԵՐ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԻ

Հատոր 36

BULLETIN OF MATENADARAN

Volume 36

ВЕСТНИК МАТЕНАДАРАНА

Том 36

Համակարգչային ձևավորումը և էջադրումը՝ Անահիտ Խանգադյանի
Շապիկի ձևավորումը՝ Մարտիրոս Տոլմանեանի
Շապիկին՝ *Ձեռ. եղմ. 365՝ Եսայի Նչեցին Գլաձորի համալսարանի
ուսուցիչների և սաների հետ*

Սրբագրիչ՝ Արմինե Գրիգորյան
Հրատարակչական խմբագիր՝ Հայկ Համբարձումյան

Տպագրված է «ՔՈՓԻ ՓՐԻՆԹ» ՍՊԸ տպարանում

Ք. Երևան, Ներսիսյան 1

Չափսը՝ 70×100 1/16, տպագրական մամուլ՝ 19

տպամանակ՝ 150

Մատենադարան

Մետրոպ Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտի
հրատարակչական բաժին, ք. Երևան, Մաշտոցի պող. 53, հեռ. (010) 513033
publishing.matenadaran@gmail.com

Ամսագրի թվային տարբերակը՝

banber.matenadaran.am/download-category/բանբեր-մատենադարանի/